

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИКИ І РЕЛІГІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті проаналізовано особливості взаємодії політики і релігії в історичній ретроспективі і сучасних умовах, більш детально висвітлена взаємодія держави і церкви.

Ключові слова: політика, релігія, держава, церква, конфесія.

Проблема взаємодії політики і релігії — одна з найдавніших в історії людства. Її політична, правова, економічна, світоглядна актуальність безсумнівна, бо зачіпає інтереси суспільства, соціальних груп, політичних інститутів, груп інтересів, громадян тощо. Науковий підхід пояснення особливостей їх співіснування розпочався на межі XIX – XX ст., коли політологія і релігієзнавство сформувалися як самостійні науки зі своїми предметами і методами.

Метою статті є дослідження особливостей взаємодії політики і релігії в суспільствах на різних стадіях розвитку.

Взаємодія політики і релігії на різних щаблях історії зумовлена спільністю багатьох особливостей їх існування та функціонування. Політика і релігія мають справу з великими групами людей, спрямовані на все суспільство, на всі соціальні спільності. Політика і релігія — частини структури суспільства, проте займають в ній різні місця: політика, як і право, найбільш близька до економічної системи, в той час як релігія найбільш віддалена від матеріального життя. Від політики, врешті-решт, значною мірою залежить становище релігії та церкви в суспільстві, можливості здійснення нею своєї ролі як форми суспільної свідомості, як світогляду великих груп людей, через яких релігія може зворотно впливати на політику і політичні процеси. Релігія зовсім небайдужа до подій, що відбуваються в суспільстві, політичній системі, в глобальному світі. Вона здатна своєрідно реагувати на них, впливаючи, насамперед, на людей віруючих.

Великі політичні зміни завжди ведуть до змін у формах релігії, в діяльності церковних об'єднань, які змушені пристосовуватися до нових політичних умов. Так, наприклад, перехід від політеїзму до монотеїзму тісно пов'язаний зі змінами в політичній структурі держав Стародавнього Сходу: поява Єдиного Бога є відображенням єдиного східного деспота.

Як форми суспільної свідомості, політика і релігія постійно взаємодіють на структурному і функціональному рівнях. Структура політики охоплює суб'єктів політики (політичні інститути, еліти, громадян), політичну свідомість, політичну діяльність, політичні відносини, а структура релігії — релігійні організації, релігійну діяльність, релігійну свідомість, релігійні відносини. Таким чином, складові політики і релігії ідентичні. Найтісніша взаємодія існує між першими трьома складовими цих соціальних явищ.

Аналіз підтверджує, що релігійна і політична свідомість мають теоретичний і буденний рівні. Найбільший вплив на формування та розвиток політики має теоретичний рівень релігії, який простежується в змісті і концепціях Священних Книг, а саме: Веди, Тіпітака, Авеста, Біблія, Коран, Талмуд тощо, де поряд з релігійно-обрядовими та побутовими, морально-етичними порадами і рекомендаціями даються й політичні настанови, що обов'язкові для віруючих. Священні Книги визнають непорушним і природним поділ суспільства на багатих і бідних, засуджують прагнення бідних змінити своє становище в суспільстві. У Біблії апостола Павлу приписуються погляди, що стали політичною програмою для всіх християн: «Всяка душа та буде покірною вищим властям, бо немає влади не від Бога; існуючі ж власті від Бога встановлені. Тому, хто чинить опір владі, той противиться божому встановленню» (Послання до римлян. Новий Завіт, гл. 13, п. 12). Теорія релігії є основою не лише богословських, а й багатьох філософських, етичних і суспільно-політичних вчень, впливає на формування певної форми державного правління, типу політичного режиму, суспільних відносин. Інститути ж публічної влади разом з релігійними організаціями впливають на формування певних типів свідомості та політичної поведінки віруючих.

Релігійна діяльність віруючих поділяється на позакультову і культову. Віруюча людина у своїй позакультовій діяльності на теоретичному (вироблення, систематизація та інтерпретація релігійних ідей) та практичному (пропаганда релігійних поглядів, місіонерська робота) рівнях може впливати на політичні процеси в суспільстві, підтримуючи чи критикуючи владу.

Релігійні організації є інституалізованою формою релігійних культових систем. Як важливі соціальні інститути, вони покликані упорядковувати суспільні відносини через взаємодію з політичною системою суспільства.

Тісний зв'язок релігії і політики обумовлений основними функціями, які виконує релігія в суспільстві. Це — світоглядна, компенсаторна, комунікативна, регулятивна, інтегративна, легітимізуюча, представницька та низка інших функцій. Безпосередній вплив на політичне життя мають, насамперед, такі функції:

- легітимізуюча функція виконується релігією тоді, коли вона підтримує або, навпаки, критикує, засуджує владу, її ідеї та дії. Політики іноді звертаються до релігійних інститутів, як до структур, що поділяють загальнолюдські цінності;

- інтегративна функція виявляється в тому, що в межах певного віросповідання відбувається інтеграція, об'єднання людей, зближення різнорідних прошарків, верств, соціальних груп, суспільства. Наприклад, саме Українська греко-католицька церква на Балканах, зокрема у Боснії, стала найголовнішим і найстійкішим духовним і моральним опертям для українців на чужині, саме завдячуючи їй була збережена не тільки українська мова, але й віра у життя [6, с. 17, 19]. Коли ж у суспільстві чи соціальній групі наявні різні конфесії, а особливо такі, що протистоять одна одній, то релігія за цих умов може виконувати й дезінтегруючу функцію, навіть бути джерелом політичної напруженості, конфліктів.

- компенсаторна функція пом'якшує або повністю позбавляє віруючу людину відчуття безсилля, залежності, депресії. Суб'єкти політики використовують цю функцію релігії для зниження рівня соціальної напруженості, протистояння, конфліктів;

- представницька функція полягає у артикуляції та захисті інтересів тих чи інших соціальних груп релігійними організаціями, які, водночас, є суб'єктами політики.

Здійснення цих функцій релігії приводить до її істотного впливу на політику. По-перше, релігія підсилює суспільну мораль, сприяє підтримувannya правопорядку, формуванню світогляду, внутрішньої культури людини, складовою якої є й політична культура. По-друге, поширення релігійних ідей може вплинути на формування в суспільстві відповідної ідеології, змусить політичну владу враховувати релігійний чинник у внутрішній і зовнішній політиці держави. Відомо, що релігійний чинник впливає на міжнародну діяльність переважної більшості держав світу, береться до уваги при розробці їх зовнішньополітичних доктрин, конкретних дій на світовій арені. По-третє, церква постійно здійснює співробітництво з державними та громадськими організаціями, з політичними партіями, які використовують релігійну ідеологію. Нарешті, видання церквою періодичних видань, релігійної літератури, виступи по радіо і телебаченню, суспільно-політична діяльність церковних об'єднань, їх представництво в органах державної влади і місцевого самоврядування сприяють поширенню релігії. Рівень впливу релігії залежить від особливостей віровчення і культу, організаційних можливостей релігійних інституцій, від характеру взаємовідносин між релігією і політикою, від географічного чинника, від кількості конфесій, церковних ієрархів тощо.

Основною сферою зв'язку та взаємодії політики і релігії виступають держава та її відносини з церквою, а саме: залежність церкви від держави, її законів, які регулюють економічне і правове становище церкви, можливість її участі в житті суспільства і держави. За певних умов в одних суспільствах можуть розгортатися процеси секуляризації, в інших — сакралізації. Одна і та ж конфесія може ставитися до влади як до породження темних сил (християнство на ранньому етапі його історії) або як до помазаників Божих на землі (оцінка правителів у християнських державах після 324 р., коли християнство набуло статусу державної релігії).

У певні періоди історії зв'язок релігії і політики був настільки тісний, що дає підстави стверджувати про існування релігійно-політичного синкретизму, коли релігія сприймається як невід'ємний елемент політичного чинника й навпаки. Наприклад, жерці держав Дворіччя, Єгипту поряд з релігійними виконували й державні функції — писали закони, керували збором податків, будівництвом зрошувальних систем, займалися судочинством тощо. За нової історії людства політична влада використовувала релігію як один із важливих чинників поневолення народів. Наприклад, Російська імперія використовувала православ'я як засіб асиміляції завойованих народів; Британська імперія використовувала католицизм ті англіканство як знаряддя у боротьбі за своє утвердження в колоніях; Османська імперія розглядала прийняття ісламу в колоніях як умову ослаблення економічного й політичного тиску на них.

Протягом століть сформувалося кілька моделей державно-церковних відносин: теократія, цезаропапізм, законодавча підтримка, що забезпечує привілейоване становище церкви, відокремлення церкви від держави, проміжний стан між моделлю державної церкви і моделлю повного відокремлення, відокремлення церкви і держави.

Теократія передбачає, що вся повнота влади політичної і духовної належить главі церкви, фактично церква здійснює регламентацію функціонування держави та інших політичних інститутів, управління суспільними процесами. Класичне теократичне правління з 1929 року існує у Ватикані, де Папа Римський є абсолютним монархом.

Цезаропапізм виявляє себе як політика одержавлення церкви, тобто підпорядкування церковних структур світській владі, передбачає повну залежність церкви від держави. Класичним прикладом була Візантія, де імператори скликали церковні собори, призначали патріархів, митрополитів. Цю модель перейняла й Російська імперія, де главою православної церкви був імператор.

Законодавча підтримка, що забезпечує привілейований стан церкви в державі, передбачає, насамперед, наявність у церкви статусу державної, державне фінансування її діяльності, покладання на неї виконання певних

державних функцій, наприклад, реєстрацію новонароджених, шлюбу, смерті тощо. В сучасних умовах державні церкви функціонують у Великій Британії, Швеції, Данії, Тайланді, Кувейті та інших країнах. Так, у Великій Британії державною церквою є англіканська церква. Вищий орган церкви — Генеральний Синод — підпорядкований британському парламенту, всі його рішення набувають сили тільки після затвердження англійською королевою. Англіканська церква має представництво в британському парламенті, Таємній Раді при королеві, церковних судах. Очолює англіканську церкву англійська королева. Проте це не означає, що англіканська церква завжди підтримує рішення політичної влади. Наприклад, англіканська церква засудила плани уряду щодо легалізації одностатевих шлюбів. Слід відзначити, що Велика Британія — одна з найменш побожних країн Європи, і в її державних справах релігія відіграє порівняно незначну роль. Але нещодавно вплив і помітність церкви значно зросли, особливо внаслідок її участі у громадських дискусіях з приводу британської ідентичності, моральних цінностей, ролі мусульман у Британії [1, с. 42 - 43].

Відокремлення церкви від держави означає активне втручання держави у справи церкви. Така модель була характерна для колишніх країн соціалістичного табору, де законодавство теоретично гарантувало свободу совісті, а реально віруючі зазнавали дискримінацій.

Проміжний стан між моделлю державної церкви і моделлю повного відокремлення церкви від держави і держави від церкви характерне збереження державної підтримки та привілеїв окремих церков. Такі державно-церковні відносини мають місце в Японії, Німеччині, Австрії, Перу тощо.

Відокремлення церкви від держави, що передбачає взаємне невтручання держави і церкви у виконання власних функцій, гарантує максимальне забезпечення свободи совісті, віротерпимості, толерантності в суспільстві. Наприклад, усі релігійні громади у США мають рівні права, відсутній спеціальний орган регулювання діяльності релігійних інституцій, усі спірні питання вирішує незалежні суди. Релігійні організації звільнені від сплати податків, водночас, Федеральна податкова служба контролює, чи не переслідує

якась із них комерційні цілі. Подібні взаємовідносини між державою і церквою є у Франції, Україні.

Ситуація, яка складається в Україні у відносинах між чинною владою та церквою, свідчить про формування нової моделі цих взаємовідносин. У другій половині 2010 року активізувалося державне сприяння одній із конфесій — УПЦ МП. Упродовж минулих років усі альтернативні Московському патріархату християнські конфесії скаржились ті чи інші утиски як з боку державної влади, так і з боку УПЦ МП [3, с. 10 - 12]. Фактично, це може привести до надання статусу державної церкви УПЦ МП, що суперечить нормам Конституції України, сприятиме наростанню міжконфесійної напруженості в суспільстві. Можна по-різному ставитись до релігії і церкви, але не можна ігнорувати того факту, що в основі сучасної європейської цивілізації лежить саме віротерпимість, без якої комфортне співжиття в поліконфесійному суспільстві неможливе.

Зрозуміло, що в більшості країн світу існує нерозривний зв'язок політики і релігії. Проте офіційно найбільші конфесії стверджують, що церква стоїть поза всякою політикою, не бере участі в діяльності політичних інститутів, тому що політика належить мирській сфері життя суспільства, а церква функціонує в духовній сфері. В 60-х роках ХХ ст. другий Всесвітній Собор заявив, що католицька церква не зв'язує себе з політичною системою, може вести діалог з будь-якими суспільними рухами. Папа Іоанн Павло II підкреслював, що місія церкви релігійна, а не політична і не соціальна [2, с. 637]. Але прагнення деяких церков представити свою суспільну позицію як політично нейтральну, це — спроба замаскувати дійсні політичні орієнтації, тому що в своїй діяльності церкви змушені враховувати політичну неоднорідність віруючих. Відкрито стаючи на бік однієї політичної сили, вони ризикують втратити свій вплив на певну частину віруючих, тому церкви балансують між прихильниками різних політичних сил, заявляючи про свою нібито загальнолюдську, а не політичну позицію.

Держава, з свого боку, завжди зацікавлена в політичній підтримці церкви, через посередництво якої може впливати на поведінку віруючих. Відсутність

підтримки з боку церкви, навпаки, може ускладнити позицію правлячих політичних сил, особливо під час виборчих кампаній, формування органів державної влади і місцевого самоврядування. Політичні еліти прагнуть використати релігію, її вплив на віруючих, перетворити її в знаряддя своєї політики, яка іноді суперечить інтересам більшості громадян, в тому числі й віруючим. Так, з початку 90-х років ХХ ст. в Україні практично жодне з важливих суспільно-політичних і національно-культурних заходів не проходить без опосередкованої чи безпосередньої участі релігійних інституцій. Тому в сучасних умовах церква, на думку С. Сьоміна, «...коректує менталітет кожного, забезпечує усвідомлення ідеалів, об'єднує навколо найбільш істотних з них, сприяє наступності творчої діяльності поколінь, чим, наприкінці, забезпечує саму життєдіяльність суспільства» [5, с. 81].

Ще зовсім недавно частина суспільствознавців вважали, що повсюдне поширення сучасних систем освіти, науки, техніки, розвиток інформаційних технологій поєднуюватиметься із зміцненням тенденції до секуляризації суспільного життя, до маргіналізації і навіть зникнення релігії як форми суспільної свідомості. Проте дійсний хід історії відкинув подібні прогнози. Більше того, релігія помітно активізувала свою діяльність і відіграє все більш значну роль як соціальний інститут, стає більш значним її вплив на політичні процеси. Релігійні відносини, особливо міжрелігійні, переходять в розряд глобальних стратегічних проблем, які вимагають ретельного вивчення і міжнародного врегулювання.

Дж. Несбітт і П. Ебурдін, формулюючи прогноз щодо місця і ролі релігії в становленні постіндустріального суспільства, відзначали: «Зоря нової історичної епохи, повернення до віри свідчать про те, що ми готові сприйняти обидві сторони людської натури... У міру наближення 2000-го року людство не відмовиться від науки, але шляхом релігійного оновлення ми підтверджуємо духовний початок в тому, що зараз є гармонічнішим пошуком поліпшення нашого життя і життя наших сусідів» [4, с. 98]. Найістотнішою особливістю взаємодії політики і релігії в сучасних умовах стає проблема якості їх, з погляду суспільства, співіснування і співпраці для розумного і ефективного управління

суспільством, в якому функціонують різні конфесії. Мова може йти також про використання релігії як могутнього морально-етичного регулятора в суспільстві, про підтримку ідей рівності та справедливості, що проповідуються нею, про активізацію значного потенціалу гуманістичної системи релігійного виховання.

Література

1. Бініон М. Церква проти уряду: Англікани й католики засуджують плани легалізації одностатевих шлюбів / Майкл Бініон // Український тиждень. — 2012. — № 12. — С. 42 — 43.

2. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Микола Горлач, Василь Кремень. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 840 с.

3. Крамар О. Влада та її церква / Олександр Крамар // Український тиждень. — 2011. — № 2. — С. 10 — 12.

4. Малик В. Політика і релігія в сучасному українському суспільстві / Василь Малик // Релігія та соціум. — 2008. — № 1. — С. 97 — 102.

5. Сьомин С. Релігійна свобода в Україні: міжнародно-правовий аспект / С. Сьомин // Політика і час. — 1999. — № 11 – 12. — С. 81 — 89.

6. Хриенко Н. О Церква, которая объединяет: Украинцы в Боснии смогли выжить, сохранить свой язык и духовное лицо благодаря УГКЦ / Николай Хриенко // День. — 2012. — 15 – 16 июня.